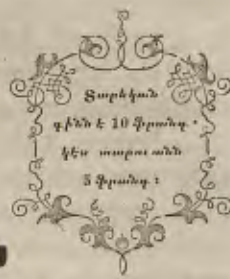

ԵՐԻՄԱՅ

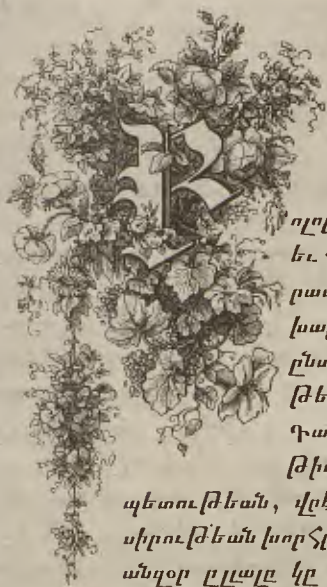

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 25.

1858

Ա. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՆՐԱՏ ԿԱՅՍՐԸ

Ա. Մեռնոց թղթեր :

Պարտաւորութիւն, ան գեղեցիկ եւ հարուստ երկրի մէջ, Գոն-րատին՝ եկեղեցական եւ աշխարհական ժողովքէ մը կայսր ընտրուած ատենը, բռնութեան իրաւունքը տիրած էր: Գարէ մ'ի վեր անձնասիրութիւնը, նախանձութիւնը, պետութեան, վրէժխնդրութեան եւ ընչաւսիրութեան խորհրդոցը կը հետեւէր. օրինաց անգործ ըլլալը կը ծաղուէր, գլխաւորաբար յափշտակութեան եւ աւարի մտադրութիւնը, ապակաշած եւ կուրացած սինքրորի բազմութիւն մը ժողովելով օրէնքները կը բռնադատէր, կողմնակցութիւնը ամէն բան կը լմնցնէր, եւ նոյն իսկ յափշտակող չար մարդիկները անպատիժ կը մնային, երբ որ մեծերուն միջամտութեամբ շահ չէր երեւար: Ժիր եւ խնայող մարդկան ինչքը, անոնց վրայ յարձակող աւազակաց պատերազմի գնդ տեղ կը ծառայէր, որովհետեւ ան ատենը յաղթողը ամէն բան պահանջելու իրաւունք ունէր, ուժ ունեցողը օրէնքը ոտքի տակ առնելով կ'ուրախանար, իսկ օրինապահութիւնը միայն տկարին պարտքը կ'ըլլար: Կառավարներն ու քննիչները աս ամէն անպատեհութեանց վրայ կը լռէին, կամ ատելութենէ եւ կամ անձնասիրութենէ. բայց գլխաւորաբար անոր համար որ մեծամեծաց կամ հարստաց հետ աւրուիլ չէին ուղեր: Հասարակաց ապահովութիւնը պաշտպանելը պարզ խօսքով կ'ըլլար: Իսկ աս տեսակ կառավարութենէ հաճողները գինաց լեցուն բաժակներու քով կը դուրսանային, եւ իրենց սուսերացը «կեցցէ» կը գոչէին:

Գոնրատ, որն որ ցեղական կամ կալուածոցը անուամբ տէ Սալին կը կոչուէր, այսպիսի դժուար պարագաներու մէջ, տէրութեան ղեկը ձեռք առնէ-

լու կոչուած էր: Ինք ձեռքը ղեկին դրածին պէս Կարոյոս մեծին գօտեղն վրայ երգում ըրաւ, որ երկրին խաղաղութիւնն աւրողը, աղնուական եղեր է կամ բարձր աստիճանի մարդ, քաջ, գիտուն, կամ տէրութեան ծառայութիւն մատուցող որպիսի եւ իցէ մէկը օրինաց սրէն պիտի չկրնան պրծիլ. եւ եթէ ասոնցմէ մէկը ասկէ ետքը սկսելու հասարակաց սիրոյ կապը քակելու համար՝ կռուոյ մը միայն պատրաստուելու ըլլայ, օրինաց սուրը դանի պիտի ջախջախէ:

Բայց Գոնրատի Լսպետները ու մեծամեծները կայսեր աս սպառնալիքը բանի տեղ չդրին. եւ խախտած արդարութիւնը տեղը բերելու համար, որն որ իր առաքատները դէպ ի ամէն ուղղութիւն տնկած էր, տէրութեան ըրած ամէն ճիգը՝ խռովութեանց եւ օրինազանցութեանց առջեւն առնելու բաւական չէրաւ:

Եւ ատենը Գոնրատ ուրիշ ազդու միջոց մը սկսաւ մտածել. թէ եւ աս միջոցը՝ այսինքն սրոյն բերնովը աս յանդգնութեանց դէմ դնելը որչափ որ ալ իրեն դժուարին կ'երեւար, ի վերայ այսր ամենայնի բոլոր տէրութեանը կործանում սպառնացող վայրենի բարուց եւ սովորութեանց դէմ անհրաժեշտ հարկաւոր կը տեսնէր. «Վատասիրտ ներողամտութիւնը, կ'ըսէր, զգատաւորը՝ ստութեան փաստափան, վախկոտ գողին քաջալեր, եւ գողունի իրաց պահապան կ'ընէ. եւ որովհետեւ ես միտքս դրած եմ չարութիւնը յաղթահարել, ան ատենը լաւագոյն է որ աստուածային եւ մարդկային օրինաց նկատմամբ խուլ ախանջ ունեցողներուն դէմ, սուրս խօսի»:

Կայսրը աս առաջադրութիւնը ընելէն ետքը, իր պատերազմի երիվարը ղինքը աւելի արագ աս վախճանին հասցուց քան թէ իր նախորդացը, կռուասիրութեան եւ անձնախնդրութեան դէմ անկատարական օրէնքները, իր անձնական արժանապատուութեամբ. բայց շատ անգամ իր սրովը, շաթութեան մէջ շատ անգամ արեգական լուսնոյ տեղի տալէն յաւաք, իրաւանց բաները կ'որոշէր կը լմնցնէր:

Ինչպէս ամէն բան, այսպէս նաեւ Գոնրատին ձեռք զարկածն ալ երկու կողմը ունէր, աղէկն ու դէշը. որովհետեւ երբ բռնաւորները տեսան որ կայսրը ազդու միջոցներու ձեռք կը զարնէ, իրենք ալ

կը ջանային որ իրենց սեփական զօրութիւններն ամառացնեն, որով կայսեր խափանել ջանացած անկարգութիւնները աւելի կը շատնային:

Այսպիսի դեռ միտքը դրածն ի գործ չգրած, Լէոբոլտոս Հոխֆուրդ գուքսը, Աէրոյ Ռատէպոռնին դէմ պատերազմ հրատարակեց: Հոխֆուրդ նոյն ժամանակին ոգւոյն համաձայն բիրտ ասպետ մըն էր, բայց Աստուծոյ երկիւղը իր բիրտ միտքը կը սանձէր, եւ որուն որ ինք բանի մը համար խօսք կու տար, ստուգիւ խոստացածը կը կատարէր: Բայց Աէրոն բոլորովին տարբեր էր. աս մարդը անսանձ, խորամանկ եւ խաբեբայ մէկն էր. եւ խօսքերը իր քմացը դարձնելու, եւ բանի մը իմաստն իրեն հաճոյ եղած եղանակաւ մեկնելու արհեստը աղէկ գիտէր: Ուղիղ դիտաւորութեամբ բանի մը ձեռք զարկած չունէր, եւ նոյն իսկ ամենափոքր եւ ամենադիւրին բանի մը մէջ չէր մտնէր, երբոր իրեն շահ մը չէր տեսներ: Իր ընտանիքութիւնը սրովը յագեցնելու համար ստոյգ է բաւական քաջասրտութիւն չունէր, բայց գըլ-խաւոր զէնքը խարդախութիւնն էր: Ինք Հոխֆուրդէն, որ իր սահմանակից դրացին էր եւ պատերազմներու եւ խռնուորդներու մէջ երկաթի հաստատութիւն ունէր, շատոնցունէ ի վեր անոր ցորենի պտըղաբեր դաշտը կը պահանջէր: Բայց որովհետեւ Աէրոյ աս քաջասիրտ դիւցազնին դէմ բռնութիւն բանեցնելով ուղածին չէր կրնար հասնիլ, եւ իր սրտին բաղձացածն ալ առանց գոհ ընելու չէր կրնար թողուլ, գիշեր ցորեկ միտքը տանջելով, վերջապէս անաստղ գիշերուան պէս մութ, քարբերու բռնին պէս թունաւոր յատակագիծ մը շինեց:

Աս յատակագիծին հետեւութիւնները ան եղան որ Աէրոյ իր դրացւոյն Հոխֆուրդին վրայ միշտ տրոտունջ մ'ունէր, եւ ուրիշներուն առջին զինքը ամէն բանի մէջ վար կը զարնէր: Հոխֆուրդին զինուորացը իր երկրին մէջ մօրենի ժողոված ատեններն, Աէրոյ կը բարկանար որ իր սահմանները կը մտնեն. սաստիկ անձրեւ կամ տարափ մը գալով Հոխֆուրդին կալուածոցը մէջէն ջուրը վար վազելով, Աէրոյին երկրին մէջ ահօսներ բացած ատենը, Աէրոյ անկէ պահանջումներ կ'ընէր որ եղած վնասներուն հատուցում ընէ. համառօտ ընելու համար իր դրացին անամօթ պահանջմունքներով եւ լիրբ ամբաստանութիւններով այնչափ կը նեղէր որ վերջապէս Հոխֆուրդին համբերութիւնը հասնելով, եւ իր անամօթ դրացւոյն պիղծ բերանը գոցելու համար, խիստ եւ համառօտ խօսքերով շարադրած պատերազմի հրատարակման թուղթ մը խաւեց:

Հիմայ Աէրոյին բաղձացածն եղաւ. նամակը ծոցը դրաւ, արաբընթաց ձիու մը վրայ ցատքեց անմիջապէս կայսեր պալատը ածապարեց: Իրեն կայսեր մտնելու թոյլ տրուած ատենը խոնարհական եւ շողբորթողի կերպարանքով մը ներս մտաւ, անոր առջին մէկ ծնկան վրան գալով եւ գլուխը մինչեւ դետին խոնարհեցնելէն ետքը, սկսաւ Հոխֆուրդն

ամբաստանել, թէ երկրին խաղաղութիւնը կ'աւրէ: “Շատոնցունէ, կ'ըսէր խաբեբան, Հոխֆուրդ իմ ստացուածներուս վրայ աչք տնկած է. եւ իրաւանց պատրուակով (Ֆահաւայով) մը իլմէ ինչքս, աղատութիւնս, ու կեանքս հանել կ'ուզէ. զիս այնչափ թախանձեց որ վերջապէս համբերութիւնս հատաւ եւ իրեն խտուրթեամբ մը առաջարկեցի որ զիս հանգիստ թողու, եւ թէ որ իմ մարդիկներս իրեն վնաս մը կու տան տեղական դատաստանի առջեւ զիս ամբաստանէ: Լէոբոլտոս զիս անարգեց, եւ տեղական դատաստանները ծաղրեց. եւ երբոր ես իրեն վայրենի բնութիւնը վախցնելու համար, ձեր Արարչու մեծին գօտւոյն վրայ ըրած երգումը յիշեցուցի, անարգելով կոնակը ինծի դարձուց եւ այնպիսի բարձրաձայն ծիծաղեցաւ որ լեռները արձագանք տուին, աս ընելով ելաւ գնաց: Նոյն օրը իրիկուան դէմ իրմէ պատերազմի հրատարակման թուղթ մ'ընդունեցայ, եւ իմ անձկութիւնս զիս հոս մղեց բերաւ որ հոս՝ իլմէ շատ աւելի զօրաւորի մը դէմ, որուն վայրենի բնութիւնէն ո՛վ որ ըլլայ նէ կը դողայ, ձեզմէ շնորհք եւ պաշտպանութիւն խնդրեմ:

“Աէրոյ ոտք ելիր, ըսաւ կայսրը, խաբեբան իր ստապատիւ պատմութիւնը լմնցնելէն ետքը: Կայսեր աչուրներէն կրակ ու բոց կ'ելէր, վասն զի կը տեսնէր որ իր պատուէրը, եւ նոյն իսկ Արարչու մեծին գօտւոյն վրայ ըրած երգումը կ'անարգուէր: Գոնրատ լուրթեամբ եւ կօշկացը մարակաները (Ֆահաւայները) հնչեցնելով, վահաններով եւ զէնքերով զարդաւորած խուցը՝ երկու անգամ վեր վար պտըտելով չափեց. ետքը յանկարծ կենալով,՝ ճակատը կնճռելով ըսաւ. “Անարգուած մեծափառութիւնը ինչպէս նաեւ հասարակաց բարիքը կը պահանջեն որ պատժոյ առաջին օրինակը տրուի. եւ ասոնք կ'ընելով Տեառն մերոյ սուրբ խաչին առջեւ կ'երգունամ որ մինչեւ ան ապստամբին արիւնը կոխած աւաղս կարմիր չներկէ, եւ մինչեւ որ ամրոցը բոցերու մէջ ածիւն դարձած չտեսնեմ, ոչ պատարագի մը ներկայ պիտի գրտնուիմ եւ ոչ ալ աստուածային օրհնութեան ինք զինքս արժանի պիտի համարիմ”:

Լմութալի ստութեան ոստայնով մը կուրացած, Գոնրատին ըրած երգումը, թէ եւ Աէրոն ուրախացուց, թէ եւ անոր չար սիրտը իր վրէժխնդրի կրծոցը մէջ կը ծիծաղէր, բայց արտաքուստ այնպէս տրտմած կ'երեւար, իբր թէ Լէոբոլտոսին վիճակին վրայ կը ցաւէր:

Արիւրորդ օրը կայսեր բարկութիւնը Լէոբոլտոս Հոխֆուրդին վրայ աքսորք հրատարակեց, որով Հոխֆուրդի ծառաներէն կէսը իրմէ բաժնուեցան: Բայց աս քաջասիրտ մարդը՝ որ իր վրան եկած աքսորքին պատճառը չէր կրնար ըմբռնել, յԱստուած վստահանալով, հանգարտիկ՝ իրեն հաւատարիմ մնացողներով մէկտեղ յամառ պաշտպանութեան մը պատրաստութիւն տեսաւ, որ բռնութիւնը բռնութեամբ վանէ: Իսկ իրեններէն կէսին զինքը թող տալուն վրայ

ոչ ցաւ ունեցաւ եւ ոչ ալ հոգ. մանաւանդ թէ հաստատուն մնացողներուն անհաստատներէն զատուելուն վրայ կ'ուրախանար:

Աս ըլլալէն ետքը, ամէն կողմանէ Հոխֆուրդին թշնամի եղող նետաձիգները եւ նիզակաւորները անոր կալուածոցը վրայ թափեցան: Աս զինեալ բիրտ մարդիկը անկենդան իրերը կ'աւրէին կ'ապականէին, կեանք ունեցողներն ալ կ'սպաննէին, եւ Լէոբուտոսին մարդիկները բռնութեամբ կը հալածէին:

Լէոբուտոս այնպիսի քաջութեամբ մը կը պատերազմէր, ինչպէս որ իրաւունք ունեցողը մը խիղճը կը ներէր. բայց իրեն կողմնակցացը յաղթական յարձակումները աւելի իրենց փնաս կու տային. քան թէ տէրութեան զօրաց. որովհետեւ աս յարձակումներով իրենց սակաւազօր գունդը կը տկարանար, եւ բռնած բազմաթիւ գերիները իրենց քիչիկ բերնի պաշարը կը սպառէին:

Գոնրատ Կայսրը, որ պաշարման ատենը ներկայ էր, պաշարելոց ջուրը հատցնելու համար բոլոր ծամբաները դարձուց, եւ ցորենի համբարանոցներուն կրակ տուաւ, այնպէս որ կրակին կուպրի պէս սեւ մուկը գիշեր ցորեկ երկինք կ'ելէր: Ասոնք ներսէն կերակրոյ չքաւորութիւն կը կրէին, եւ իրենց սոգորող ծարաւն անցնելու համար անձրեւի ջուրը մեծ հոգացողութեամբ կը ժողովէին, իսկ հոս ցորենի հատերը սաստիկ բոցերու մէջ, Սահարա անապատին աւազի հովէն վարուելուն պէս կրակ դարձած վեր վեր կը ցատքէին եւ ածխոյ պէս սեւցած վար կը թափուէին, ջուրերը անոնց պասքեալ սիրտերը զովացնելու տեղ անբաւ դաշտեր կ'ողողանէին: Աս պարագաներու մէջ սարսափելի պատերազմ մը սկսաւ: Քաջութիւնը յուսահատութեան ձեռք տուած ըլլալով, Հոխֆուրդին չարքաշ եւ անբուն զինուորները անանկ յարձակում մ'ըրին որ շատերը նոյն տեղը իրենց գերեզմանը գտան, այնպէս որ Լէոբուտոս ալ տկարացած պարիսպները բռնելու կարողութիւն չուներ, որոնք իրենց քայքայմամբ աւելի թշնամեաց օգտակար էին քան թէ իրեն:

Աս վիճակիս մէջ Գոնրատ Կայսրը իր զօրքը յարձակման սկսաւ պատրաստել, եւ պաշարումը յաղթութեան աղաղակներով աւելի ամրացած ատենը, հաւատարիմ Լէոբուտոսին վրայ անթիւ անհամար կարէ բռնկած ծրարներ կ'անձրեւէր: Լէոբուտոսին քովինները բաց տեղ պատերազմելուն անկարելի ըլլալը տեսնելով, կրակէ ապահովցուած ներքնատունը (հաւաղ) ապականելով, երկաթի դռները աղէկ մը բոցելով հոն կամ անօթութենէ մեռնելու եւ կամ քիչ մը ետքը կատաղած կայսեր զօրացն անձնատուր ըլլալու կը սպասէին:

Աս խեղճութեան հասած էր Հոխֆուրդ, ի վերայ այսր ամենայնի քաջասրտութիւնը կորսնցուցած էր: Բայց իրեն զինակից ծառաները մէջերնին որոշեցին որ այսպիսի քաջ ասպետը եւ անոր տիկինը, որ առաքինի եւ կրթեալ էակ մըն էր, ամէն ճիգն ի

գործ դնեն եւ ազատեն: Աս ընելէն ետքը իրենց տկարացած զօրութիւնը նորէն ժողովելով սրբոր եւ նիզակները իբր բրիչ գործածելով սկսան գետնափորին ան կողմն որ դէպ ի անտառը կը նայէր՝ փորել: Աս ստորերկրեայ ճամբան հարկւր քայլի չափ փորուելէն ետքը վերայիցեալ անտառը հանեց: Հիմայ առջեւին ազատութիւն կար, եւ կամ ապահով մահ, բայց որովհետեւ ամէն փոքր յապաղումը իրենց կորուստ կրնար բերել, ամէնքը միաբան ստիպեցին զգուքսր որ անմիջապէս փախչի իրեն Կերպէրկա տիկնոջը հետ, որ պատերազմի ատեն հիւանդները կը հոգար, վիրաւորները կը պատէր, հոգեվարները կը մխիթարէր:

Քաջն Լէոբուտոս, իրեն ծառայիցը աս աստիճանի հաւատարմութենէն եւ սէրէն շարժած, միայն իրեն հաւատարմացը հետ կեանքը աղատելու պայմանը դնելով յանձն առաւ: «Մենք ալ քեզի կը հետեւինք, ծն երթանք, գոչեցին միաբերան, եւ զԿերպէրկա, որ՝ իրենց երջանիկ ամուսնութեան առաջին գրաւականը ծոցին մէջ ուներ, կը դողար եւ կ'աղօթէր, ստիպեցին որ ան խաւարային ճամբէն յառաջանայ: Լէոբուտոս սուրը քաջած ամէնէն ետքը կու գար: Արեգաւ կը իր քաղցր ճառագայթներովը, ճամբուն ծայրի ձեղքէն սկսած էր փախստեանները լուսաւորել, անտառին մայրի ծառերուն խժային հոսը, արդէն հոտոտեղիքնին կը շօշափէր, եւ դաշտային ծաղկանց անուշահոտութիւնը բուրելու սկսած էր, եւ իրենք ալ դուրս ելնելու վրայ էին, մէյ մ'ալ ճամբուն մէջէն յանկարծ խառն ի խուռն աղաղակներու աղմուկ մը հնչեց:

«Ենիծեալները հոս ալ հասան, գոչեց Գլաւս Քրայտանք քաջասիրտ պատերազմողը. եւ իր տիրոջը Լէոբուտոսին ձեռքը բռնելով հրաժարում առաւ, սուրը քաշեց եւ նորէն ստորերկրեայ ճամբուն մէջ մտնաւ ուր միայն մէկը՝ մէկու դէմ կրնար կռուիլ: Աս եղաւ նէ Լէոբուտոսին մարդիկները ամէնն ալ անոր հետեւեցան:

Աս միջոցի մէջ երկու ամուսինք մէկմէկու փաթտուած էին, Լէոբուտոսին սիրտը կրծոցը մէջ կարծես թէ կ'որոտար, ինքն ալ ինչ ընելէքը չէր գիտեր: «Իմ ծննդեանս ամրոցին մէջ», ըսաւ վերջապէս կամաց ձանով մը, «մենք ցահ հաւատարիմներս գտայ. հիմայ ես ինչ պէտք եմ ընել. ուրիշները ինծի համար մեռնին, ես փախչիմ»,:

Կերպէրկա պատասխան չէր ի տար, արդէն Լէոբուտոս դէպ ի ստորերկրեայ ճամբան ետ դառնալու եւ իրեն ծառայիցը մասնակից ըլլալու համար քայլ մը առած էր, մէյ մ'ալ Ռոպերտ Քրայտանք, քաջ Գլաւսին տղան խոնաւ գետնափորէն հեւալով կը վազէր, եւ դուքսին առջին շնչասպառ հասնելով, կ'ըսէ. «Հայրս կ'աղաչէ եւ կ'երգուընցնէ զքեզ որ կարելի եղածին չափ շուտ դէպ ի անտառը փախչիս: Գոնրատ Կայսրը զինագադարի փողերը հնչեցնել տուաւ, եւ քու անձդ կը պահանջէ: Ներքնատան մէջ եղող-

ներուն մէկ ժամու չափ մտածելու ատեն տուած է, որ քեզի համար անգին ատեն մըն է: Հայրս պատրաստ է ի մահ. բայց ինք դեռ եղանակաւ մը ապրելու յոյս ունի. բայց թէ որ իրը պլազդ կ'ըլլայ, դուն Տէր ասպետ իմ հայրս, եւ Կերպերկա դուն ալ իմ մայրս կ'ըլլաս: Հօրս բաղձանքն աս է,» ըսաւ Ռուպերդ. Գրայտանք, աս վեշտասանամեայ պատանին, եւ աչքէն մարգարիտ մը սիրուն պտերուն վրայէն սահեցնելով ասպետին թեւը բռնեց զինքը փախչելու ստիպելու համար: Ասպետը աս աստիճանի անձնամատոյց մարդիկներ ունենալուն վրայ մինչեւ ցարտասուս շարժեալ, Կերպերկային հետ մնացողներու մէջ սկսաւ ածապարել: Ասպետը երբ որ անտարբեր եղանակաւ տեղ մը կեցաւ, Ռուպերդ նորէն խօսելու սկսաւ. «Հայրս վրաս խաչ մը հանելէն ետքը, ձեռքս երկու խոշոր նկանակ եւ կուժ մը գինի տուաւ, որոնք երկայն ատենէ ի վեր խնայելով պահուած էին, եւ այսպիսի պարագայի մը մէջ մեծ ծառայութիւն կրնան ընել քեզի եւ Կերպերկային. աս տալէն վերջը դռնէն Գլատանի քեզ տեսնեմ, տիրոջդ քով կենաց եւ մահու պատրաստ ըլլաս, եւ ըսէ իրեն որ խորհրդոյս անսալով փախչի եւ եթէ որ այսպէս չ'ընեն մեծապէս կը մեղանչէ յԱստուած, որուն վստահանալով, կրցանք մենք մեր սրովը, իրեն աղատութեան ծամբայ բանալ,» Լէոքոտոս աս ամէն բան լսելէն ետքը Կերպերկային հետ ածապարելով դէպ ի անտառը միջամուխ կ'ըլլար. կենաց վտանգը Կերպերկային ուժ եւ զօրութիւն կու տար:

Աս բաները պատահած ատենը, կայսրը Գլաւս Գրայտանքին ըսածին համեմատ զինադադարի համար փողերը հնչեցնել տուած էր, ան ատենը երբոր իրեն նիզակաւորները Լէոքոտոսին ներքնատան երկրթէ գունդը կոտրած ներս մտած էին: Հոն բաւական աւրին թափած էր, երբ որ կայսրը դիւցազնի մը ձեռքը դրան առնէն իրեն զօրքը ետ կանչեց:

«Օ՛հնքերը թողուցէք,» հրամայեց կայսրը Հոսփուրդի զօրացը, որոնք աներկիւղ աղեղնաւորաց կապարձներուն կը նայէին: «Չեր առաջնորդը իմ կամացս յանձնեցէք, Սուրբ Խաչին վրայ կ'երդնում որ ամենքնիդ ալ անվնաս կը թողու՞մ,»:

«Մեր տէրը, միայն Աստուած կրնայ մեզմէ պահանջել,» պատասխանեց Գլաւս Գրայտանք. «Անոր միայն կրնանք առանց տրտնջանաց յանձնել. բայց աշխարհի խաբէութեան չէ թէ միայն չենք ի տար, այլ քանի որ կենդանի ենք զինքը կը պաշտպանենք:

«Վերջ՝ մարդիկներ,» գոչեց Գոնրատ քաղցր ձայնիւ. «յուսահատութիւնը ձեր գլուխը ձեզմէ տարել է. աղէկ մտածեցէք. ձեզի ժամ մ'ալ մտածելու ժամանակ,» Ետքը քովի ասպետին դառնալով, «Սենեկապետ Գիլթիէնշպայն,» գոչեց, ասոնց աղնիւ պաղպաղուն գինիներէն բերէք, նաեւ կերակուր ալ հրամցուցէք, որ քիչ մը զօրանան եւ իրենց կենացը խնայեն,»:

«Տէր ասպետ,» գոչեց Գրայտանք սենեկապետին,

«պարագ տեղ մ'աշխատիր, քաջ եւ աստուածահաճոյ գործքով մահուան դիմացը գացող մարդկան առջին, մարմինը կաղնուրելը բան մը չ'երեւար,»:

«Հանգուգն զքեզ,» աղաղակեց Կերոյ Ռատէպոն, «զգո՛յշ կեցիր մեր բարերար կայսրը զայրացընելէն. եւ սա խաղաղութիւնն աւրողը ձեռք տալով ձեր կենաց խնայեցէք,»:

«Վրն խաբէքայ, դու,» գոչեց Գրայտանք, «աս սպանութեանց վարձքովը քեզի ապագայ բարեկամներ ստանալու ջանացիր. վայելէ աս գինին եւ կերակուրը, որպէս զի գինովութեանդ մէջ քու մեղքերդ մոռնաս: Մենք կերակրոյ հարկաւորութիւն չունինք, մեր վստահութիւնը Աստուած է: Մեր մահուան ատենը ինք մեզի կ'ողորմի,»:

«Հատախօսութիւնը բաւական է, ըսաւ կայսրը, ձեզի շնորհած ժամն գործածեցէք, եւ իմ առատաձեռնութենէս ձեր առջին գրուածը ճաշակելով զօրացէք,»:

Թէ եւ ասոնք անօթի եւ ծարաւի էին, բայց ոչ կերակուրը կերան եւ ոչ ալ գինին իրենց շնորհած մերձեցուցին. եւ շնորհուած ժամ մը զինադադարն ալ, միայն ան պատճառաւ յանձն առին, որ իրենց սիրելի ասպետն ու տէրը, անտառի մէջ յառաջանալու ժամանակ ունենայ եւ աղատութիւնը ապահովէ: Աս վայրկենիս մէջ Գլաւս Գրայտանք իրեն վստահ եղողներուն կամացուկ մը հրամայեց որ երթան եւ ներքնատան մէջ, ասպետին աղատութեան համար բացած ծամբուն բերանը գոցեն, որպէս զի, իրենց ապրելէն դադրելէն ետքը, թշնամիք կարող չըլլան ան ծամբան գտնել: Մինչեւ որ որոշեալ ժամը անցաւ, ան քաջ մարդիկները արդէն ան ծակը հողով ծածկած եւ անհետ ըրած էին:

Հ շնորհաց ժամն անցնելէն ետքը «Հոսփուրդը ուր է, շուտով դուրս հանեցէք,» գոչեց կայսրը: Ասոնք հրամանը աներկիւղութեամբ մը անարդեցին, ասոր վրայ կայսեր բարկութիւնը կատաղութեան դարձաւ: «Ի՛նչ, գոչեց նորէն կայսրը, հոս աս ոճրագործներու հետ կենամ ժամանակ պիտի կորսնցընեմ: Ի՛նչ, պիտի թողնում որ ապագայ ժամանակ իմ անունս աւրուի, ասոնք եթէ որ խօսքէ չեն հասկընար, պէտք է որ սուրս խօսեցընել տամ,» Կայսրը աս ըսելէն ետքը ճակատը, նոր հերկուած երկրի աւհօսներու պէս կնճռած, ծիրանեգոյն վերարկուին մէջ փաթտուեցաւ, եւ իրեններուն յարձակման հրամանը տուաւ:

Որոյ շանց, վայրենի անասնոյ վրայ յարձակելուն նման, գաղանաբարոյները յանկարծ ներքնատան վրայ յարձակեցան, եւ երբոր Հոսփուրդին հաւատարմները ետեւէ ետեւ մինչեւ վերջինը քաջութեամբ, աներկիւղ պատերազմելով դէտինը փռուեցան, ան ատեն, դիւրը դուրս քաշեցին, արեգական ճառագայթիցն առջին շարեցին:

Կերոյ, դիակները մէկիկ մէկիկ կը քննէր, ապահով ըլլալու համար թէ անկէ ետքը իր թշնա-

միէն վախնալու տեղի ունի, թէ չէ: Բայց աս քըն-
նութիւնը ուրախութիւն չպատճառեց. որովհետեւ
ներքնատուրը պարպուած էր, բայց Լէոբոլտոս ոչ
կենդանի գտնուեցաւ, եւ ոչ ալ իր դին կ'երեւար:

“Պատանան իրեն օգնէր է, ըսաւ ինք իրեն
Վէրոյ, եւ սրտանց կը ցաւէր: Կայսրը բարկութենէն,
Լէոբոլտոսին զինանշանը վար առաւ եւ ջախջախել
տուաւ, եւ անոր գլուխը բերդին գումար մը դրա-
մոց խոտացաւ. եւ Տրամպեց որ ասանկ խաղաղու-
թիւնն աւրողի մը օգնականներուն դիակները անթաղ
մնան, եւ դաղանաց կեր ըլլան: Աս մի եւ նոյն տեղը,
ուր անամթ ստախօսութիւն մ'այսչափ արեան հե-
ղեղներ վաղցուց եւ դիակներու կոյտ մը շինեց, հոն
կայսրը քսոթեալ դուքսին երկիրները Վէրոյին պար-
գեւեց: Ֆիլիթէնշդայն ցաւով մը աչքը գիակներուն
վրայ պտըտցնելով կ'ըսէր: “Ո՛ր դժբախտներ, ձեր
այսչափ հաւատարիմ ծառայութենէ ետքը, եւ ոչ
ալ երկրի մէջ թաղուելու արժանի կը համարուիք,:
Կայսրը Ֆիլիթէնշդայնին խօսքերը լսելով խոժոռ ա-
չօք մ'անոր նայեցաւ, եւ ամէն բան լնցնելէն ետ-
քը կռնակը Մեռելոց Բլաւին տալով տուն դարձաւ:

Պիտ'որ շարունակուի:

ՔՆԱՊԱՏՄԱՆ

ԶԱՐԲԱՆԱԼԻՔ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄՐՋՆՈՑ

(Հարունակութիւն տես թիւ 23)

Մէկ դարմանալի, ու մարդուս օգտակար տե-
սակ մ'ալ Բեբուի մէջ կը գտնուի, որն որ տարւոյն
քանի մը եղանակներու ատենը գունդագունդ ասդին
անդին կը պտըտի, ու շատ ղեռուններ ու ձանձրալի
ու անհաճոյ միջատներ կը սատկեցնէ: Բէօբբիկին
ըսածին նայելու ըլլանք աս միջինը հնդկաց մէջ
Կուանեամիակուէ անունով ծանօթ է, որն որ “Աչ-
քէն ջուր բերող”, կը նշանակէ, ինչու որ ասոր խայ-
թուածը գլխաւորաբար սաստիկ ազդեցութիւն կ'ընէ
ան անձանց վրայ, որոնք դժբախտութեամբ ասոնց մէկ
գնդին բարկութիւնը շարժելու յանդգնին: Պ. Բէօբ-
բիկ ասանկ կը զրուցէ. “Աս սրտոտ միջնոյն բնա-
կութեան տեղը ծանօթ չէ. ծայր ճոթ չունեցող գըն-
դերով անտառներէն դուրս կ'ելլէ, ու նոյնպէս ան-
տառներու մէջ աներեւոյթ կ'ըլլայ. գնդերը հասա-
րակօրէն միայն անձրեւի ատեն դուրս կ'ելլեն, ու
մարդ չի կրնար յառաջուց գուշակել, թէ որ կող-
մէն պիտ'որ գան. բայց աս միջինները փնտաւար
ու անհաճոյ չեն, ինչու որ տնկերու փնտ քննելու
ու մէկալ կողմէն անթիւ անհամար փնտաւար մի-
ջատներ, ու նոյն իսկ երկակենցաղ անասուններ ու
պղտիկ չորքոտանիներ կը սաստկեցնեն: Ասոնց եր-
կայն ու լայն գունդերը առանց ամենեւին եղած ար-
գելքէն վախնալու կամ հոգ ունենալու շարունակ
յառաջ կ'երթան. միջիններով միջիններ մէկ խիտ

գունդ մը կազմած մէկտեղ կը քալեն. անցնելու ա-
տեննին տունները կը կոխեն կը բռնեն: Գնդին երկու
կողմէն պատերազմողները կեցած են, որոնք իրենց
մեծութեամբն ու գունովը ուրիշներէն կը զանազա-
նին, ու ասդին անդին կը շարժին, միշտ պատրաստ թէ
իրենց պաշտպանութեանը եւ թէ ան անասուններուն
վրայ յարձակելու, որոնք շուտով վազելով, կամ ի-
րենց սաստիկ զօրութեամբը ձեռքերէն կրնան ա-
ղտոյի: Երբ որ տան մը մօտիկնալու ըլլան, տան տե-
րը շուտով մը տան ամէն կողմը կը բանայ, ու կը
փախչի: Բոլոր տան մէջ գտնուած փնտաւար միջատ-
ները (որոնք տան մէջը կամ յարկի վրայ արմաւենիի
տերեւներուն վրայէն ինչած են) նոյնպէս ամէն անաս-
նիկները կամ որդերը, որոնք կարծուածէն աւելի
փնտ կու տան, մէկէն կը կորսուին բնաջնիւ կ'ըլլան:
Մէկ հիւղի մը ամենէն գաղտնի ու փոքր անկիւններն
ալ ասոնց խիստ քննութենէն չեն կրնար աղտոյի,
եւ թէ որ ասոնց հասնելու ատեն տեղ մը անասուն
մը գտնուելու ըլլայ, անտարակոյս պէտք է որ կոր-
սուի: Տեղացիք կը զրուցեն, որ աս միջինները նոյն
իսկ մեծամեծ օձերու ալ կը յաղթեն. պատերազմիկ-
ները անմիջապէս օձին չորս կողմը քնացած ատենը
բոլորակ մը կը շինեն. օձը իրեն թշնամիները նշմա-
րածին պէս փախչելու կը նայի, բայց պարապ տեղ,
ինչու որ ասոնցմէ բազմութիւն մը վրան կը թափի,
ու օձը չարհարուելով գալարելու կ'աշխատի, որ ա-
նով թեթեւնայ, բայց թշնամիները երթալով հա-
րկներով հաղարներով կ'աճին: Գլխաւոր գունդէն
հաղարաւոր պղտիկ միջիններ կը վազեն կու գան,
ու օձը անհամար կողմերէն կը վերաւորեն, ու քանի
մը ժամ ետքը կը տեսնես որ կմախքէն զատ ուրիշ
բան մնացած չէ,:

Միջինի տեսակները գլխաւորաբար տաք եր-
կիրներու մէջ անանկ շատ են, որ անոնց բնութեանն
ու սովորութեանցը վրայ կրնայ մարդ հատորաւոր
գրքեր շարագրել: Մենք հոս տեղս համառօտ ընե-
լու համար վերը յիշած ճամբորդին ճանապար-
հորդութեան գրքէն հետեւեալ կտորը քաղելով
կը շատանանք: “Քանի մը գիտողութիւններ ընե-
լէն ետքը (կ'ըսէ Պ. Բէօբբիկ) աս միջիններուն
բազմութիւն տեսակներէն շփոթեցայ մնացի. Մայնասի
երկրին մէջ ուրիշ մաս մը չկայ, ուր որ միջինները
անչափ բազմութիւն ու բազմատեսակ ըլլան, ինչպէս
Ստորին Անգլիոյ մէջ, ուստի եւ Պարզիլիայի հիւսի-
սային կողմը Գուգերոյի լեռանց հետ համեմատելով
աս կողմանէ Գրալտ կրնայ համարուիլ: Մէկ մաս-
նաչափ մեծութիւն ունեցող միջինէն մինչեւ կէս
գիծ մեծութեամբ, նոյնպէս դեղինի ու սևի մէջ
եղած ամէն աստիճանի գունով, իրենց գործունէու-
թեամբը, բնակութիւններով ու սովորութիւններով
իրարմէ զատուած բիւրաւոր տեսակ միջին կը գրտ-
նուի, անանկ որ աս երկրին միջինները միայն մէկ
միջատախօս մը քննելու համար տարիներով գործք
կրնայ ունենալ: Այրեցած գօտւոյն տակի երկիրները

իր փորձերովն ու քննութեամբը աղէկ ճանչցող բնա-
խոյզ մը չի կրնար ստոյգ ըսել, թէ անտառներու մէջ
քանի տեսակ մրջին կայ: Թէ որ ըսելու ըլլամ որ
Բամբայագոյի քով եղած անտառներուն մէջ 26 տե-
սակ համրելէս ետքը, ալ ուրիշ տեսակ չկայ, չեմ
կրնար խօսքիս ստուգութեանը վրայ ապահով ըլլալ:
Տնկերու ամէն մէկ խումբը իր առանձին տեսակ մր-
ջինն ունի, եւ շատ ծառեր կան որ տեսակ մը մր-
ջինի բնակարան են, որ ուրիշ տեղ չի գտնուիր: Ուրիշ
ձամբորդներն ալ ասոնք կը հաստատեն:

Բանաստեղծներն ու բարոյախօսները զմրջինը
երկայն ժամանակ յառաջատեսութեան, զգուշութեան
ժրութեան ու յարատեւութեան օրինակ ու պատկեր
ըրած են: Եւ թէպէտ զգուշութիւնն ու յառաջա-
տեսութիւնը գոնէ Եւրոպայի մէջ գտնուող մրջին-
ներուն համար մտացածին բան է, սակայն աս անաս-
նիկին ընդհանուր անտեսական ընթացքին մէջ շատ
բերմունքներ ու յօժարութիւններ կը տեսնուին, որոնք
ստուգիւ մարդուս օրինակ կրնան ըլլալ: Մտածենք
մէյ մը, թէ անոր ընկերական միաբանութենէն, պա-
հած կարգաւորութենէն, իր գործքերուն մէջ ցու-
ցրցած գորովագութ ու սրտանց եռանդէն, պատրաս-
տականութենէն, անոր ջանքէն, փոյթէն, ու խնամ-
քէն, որով իր ձագերը կը հոգայ վերագոյն ու զար-
մանալու արժանի բան կայ ու կրնայ ըլլալ բան մը:
Ստուգիւ ասոնց վրայ մարդ զարմանալէն չի կրնար դա-
դրիլ, եւ աս զարմանքը չինուողը, թէպէտեւ աս
գործքերը մէկ անբան յօժարութենէ կամ աղբու-
մէ (ինսղինքդէ) կամ հաստատուն սրամտութենէ
յառաջ եկած ըլլան: Ինչու որ աս երկուքն ալ մի
եւ նոյն աղբուրէ յառաջ կու գան. երկուքին մէջն
ալ մեքենականութիւնը մի եւ նոյն է, եւ ան օրէնք-
ները, որոնցմով որ ասոնք կը կատարուին, մի եւ նոյն
աղբուրէ կը բխին: Ստոյգ է որ միջատներու (պէօճէք-
ներու) գործարաններուն շէնքը մեծամեծ ու խոշոր ա-
նասուններու գործարաններուն շէնքէն շատ կը տար-
բերին, եւ մարդ շատ կը սխալէր, թէ որ մի եւ նոյն
գործողութեան կերպերը ասանկ աննման գործարանք-
ներու տալու ըլլար. բայց սակայն աս ալ ստոյգ է թէ
ինչ որ մենք անասնոց մէջ բնական յօժարութիւն
կամ հակամիտութիւն կամ աղբում կը կոչենք, ըստ
ամենայնի այնպիսի գործարանքներու վրայ հիմնած են,
որպիսիներուն վրայ որ մարդուս ամենէն սքանչելի
գործողութիւնները՝ որոնք գործարանաց ձեռքով կըր-
նան կատարուիլ հիմնած են: Բայց աս երկուքին պատ-
ճառին վրայ ալ մեր գիտութիւնը շատ տկար է, ու
անոնցմէ յառաջ եկած գործքերն ալ միայն անկա-
տար կերպով մը գիտենք:

Թէպէտ աս ասանկ է, ի վերայ այսր ամենայնի
շատ բնախոյզներ առանց աս անկատարութեան նայե-
լու վերջին ժամանակները միջատներու կենաց ըն-
թացքին վրայ շատ հիմնական քննութիւններ ըրած
են: Աս բնախոյզներէն ոմանք կը դնեն թէ միջատ-
ները մարդկային բանաւորութեան մէկ աստիճանը

ունին. ուրիշները կը զրուցեն թէ անոնց միայն
զգայարանները աւելի սուր ու կատարեալ են, ուս-
տի եւ աս տեսակ գործքերը անոնց բնական յօժա-
րութենէն կամ հակամիտութենէն (ինսղինքդ) յա-
ռաջ եկած գործքեր են: Ասոնցմէ զատ կան քանի
մը բնախոյզներ ալ, որոնք միջատներու վրայ ոչ իմա-
ցական զօրութիւն, եւ ոչ ալ զգածում մը կը դնեն.
Հապա զանոնք միայն կենդանութիւն ունեցող մեն-
քենաներ կը համարին, որոնք մէկ զօրութեամբ մը
միղկելով աս ամէն շարժմունքները կը կատարեն, եւ
աս զօրութեան աղբեցութենէն դուրս կամ անոր դէմ
գործելու կարողութիւն չունին կ'ըսեն. ճմլուած ու
ճնշուած մրջինի մը ծուրը կորանալը մենքենական
շարժում մը կը համարին, եւ ոչ թէ ցաւի զգած-
մունք մը. ասանկ ալ շօշափելեաց շարժումը զգած-
մունք, ու աչուքներուն ուղղութիւնը տեսանելիք
ըսուած են կ'ըսեն միայն անուան համար, բայց իրօք
մենքենական շարժում են: Մէկ խօսքով ըսելու հա-
մար աս վերջին տեսակ բնախոյզները միջատներու
վրայ ամենեւին գործարանաց կիրառութիւն չեն ըն-
դունիր, բայց ասիկայ անանկ վարդապետութիւն կամ
կարծիք մըն է, որ շատ քիչ ջատագով ունի: Մի-
ջատներուն զգացողութեան գործարանքները մարդուն
զգայարանաց գործարանքներէն որչափ տարբեր ալ
ըլլալու ըլլայ, սակայն յայտնի է, որ աս գործարանք-
ները միջատներուն ան վախճանաւ տրուած են, որ
անոնց ձեռքով որոշեալ գործողութիւններ կատա-
րեն: Ստոյգ է, միջատներու վրայ յիշողութիւն, խելք,
մտածութիւն, եւ ասանկ կատարելութիւններ են թա-
գրելը անպատեհ կարծիք մըն է, բայց նոյնպէս ան-
ճոռնի է, թէ որ համարինք թէ անոնց գործարան-
ները ոչ տեսնելու, ոչ զգալու եւ ոչ ալ ճաշակի
ընդունակ ըլլան, ինչու որ յայտնի կը տեսնենք, որ
աս անասնիկները իրենց եղած արգելքներէն կը խոր-
շին, ցաւի նշան կու տան, իրենց կերակուրը կ'ըն-
տրեն, եւ ուրիշ անանկ գործողութիւններ կը կա-
տարեն, որոնք կը ցուցնեն թէ զգայարանք ունին:
Գուցէ կրնայ ըլլալ որ իրենց զգացողութիւնը բար-
ձրագոյն աստիճանի անասնոց զգացողութենէն տար-
բեր ըլլայ. բայց ինչպէս ըլլայ նէ ըլլայ. ի վե-
րայ այսր ամենայնի ասոր վրայ տարակոյս չկրնար ը-
լալ, որ իրենց գործարանները կատարեալ յարմար
են կենդանին իր բիւրատեսակ ու զարմանալի գոր-
ծողութեանց մէջ առաջնորդելու ու կառավարելու:
Արդ աս նիւթիս վրայ այսչափ անստուգութիւն ու
կարծեաց տարբերութիւն ըլլալով, մենք զրուցածնիս
բաւական կը սեպենք, ու միայն հոս տեղս քանի մը
օրինակներ կը դնենք, որոնք միջնոց ու իրենց հա-
տարակութեանցը իմացողութեամբ, աներկիւղութեա-
նը, ժրութեամբ եւ ուրիշ ասոնց նման կատարելու-
թեանցը ցուցում կրնան ըլլան:

Հետեւեալ դէպքը մրջիններուն իմացողու-
թեանը աղէկ յարմար օրինակ է: Պէյմպրիճ քաղա-
քը Պարսկին մէկը տեսաւ որ մրջնոյն մէկը կտոր

բան մը առեր կը տանէր, բայց աս բեռը մըջիւնին զօրութեանը նկատմամբ շատ մեծ, այս ինքն մէկ մեծ փայտի կոճղի կտորի մը պէս կ'երեւար: Մըջիւնը իր բեռը քաշկըտելով տանելու առեն բարձրաւանդակ մը հասաւ, ուսկից չէ թէ միայն չէր կրնար անցընել, հապա բեռան սաստկութենէն կ'երեւար որ կը յաղթուէր, բայց անասնիկը երկայն ատեն վարանման ու նեղի մէջ չմնաց. երեք չորս հատ մըջիւններ իրենց ընկերը անձկութեան մէջ տեսնելուն պէս, վաղեցին եկան փայտի կտորին ետեւէն հրելով անիկայ զաւրի վերէն բարձրաւանդակին գլուխը հանեցին. ու երբ որ դարձեալ տափարակ տեղ եկան թող տունն որ առջի մըջիւնը քաշէ տանի ու իրենք իրենց գործքին զարձան: Աս փայտի կտորին ետեւի կողմը առջեւէնէն աւելի թանձր էր, խեղճ մըջիւնը դարձեալ դժուարութեան մը պատահեցաւ, ինչու որ երթալու առեն փայտը ուրիշ երկու փայտի կտորներուն մէջ մտաւ արգելուեցաւ: Մըջիւնը իր բեռը կիրճէն անցընելու համար երկայն ատեն, բայց պարապ տեղը փորձեր փորձելէն ետքը, երբ տեսաւ որ անցընելը անկարելի պիտ'որ ըլլայ, անանկ մէկ գործողութիւն մ'ըրաւ, որ մարդ մ'ալ նման դէպքի մէջ կ'ընէ, այս ինքն ելաւ փայտին ետեւի կողմը գնաց, անիկայ ետեւ քաշեց, ու մէկ կողման վրայ պառկեցուց. անկէ ետքը վաղեց առջեւը, ու առանց դժուարութեան մը անցուց տարաւ: — Ճընսըն մըջիւններուն զօրութեանն ու յաղողակութիւնը ցուցնելու համար ասոր նման օրինակ մը յառաջ կը բերէ: Կարմիր մըջիւններու բոյնի մը դրան քովը ինք ճընսըն ծիծառն մը մեծ թեւ գրաւ, շատ մըջիւններ անիկայ քննելու համար ժամանակ ժամանակ դուրս ելան. ասոնցմէ մէկը անիկայ առնելու տանելու փորձ ընել սկսաւ, որուն վրայ ճընսըն շատ վարմացաւ. փետուրներէն մէկը ոտուրներովը բռնեց, ու բոլոր զօրութեամբ զանի շարժելու ջանաց, որն որ անչափ դժուար ալ չեղաւ, թէպէտ եւ գետինն ալ բաւական խորտուբորդ էր. քաշեցընելու առեն երբ որ արգելք մը կը պատահէր, մըջիւնը կ'ըլէր բեռան ետեւի կողմը կու գար, ու մարմինը հրելով արգելքին կը յաղթէր ու կը շարժէր: Աս կերպով թռչնոյն թեւը չափաւոր հեռու տեղ մը յառաջ տարաւ, բայց ի վախճանի առջեւը անանկ մէկ դժուարութիւն մ'ելաւ, որ յաղթելը անկարելի երեւցաւ, բայց մըջիւնը ամենեւին իր աշխատութենէն չգաղըրեցաւ. խել մը ժամանակ քաշելով փորձելէն ետքը, սկսաւ թեւին աս կողմէն ան կողմէն հրելով յառաջ տանելու ջանալ: Բայց երբ որ ամէն ճիգն պարապ ելաւ, ի վախճանի թեւը բերնովը բռնեց, ու մէկ յանկարծական ցնցմամբ մը գետնէն վեր վերցուց, որով արգելքին յաղթեց, ու սկսաւ իր ծամբան երթալ:

Պիտ'որ շարունակութիւն:

ՆՈՐ ԵՈՐԳԻ ՄԷՋ

ՊԵՐՆՈՒՄԻ, ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՆ ՄՈՒՍԱՐԱՆԸ

Ամերիկական մուսարանը 1810ին Յովհ. Աբուտտէրը հիմնեց, որուն սկզբնաւորութիւնը մուսարանի մը մէկ մասը գնելով եղաւ, ետքը աս մուսարանը հարստացնելով. դիտնական հասարակութեան շահու աղբիւր մը եղաւ: Աս մուսարանը ի սկզբան քաղքին մէկ անձանթ մասին մէջն էր, ետքը քաղքին նոր մասին արեւմտեան կողմը, երեւելի շէնքերու մէջ փոխադրուեցաւ, ասոր վրայ Աբուտտէր զանի քաղքին գլխաւոր ծամբան վրայ փոխադրեց, ուր որ հիմայ իսկ կը գտնուի: Աբուտտէրին մահունէն ետքը ժառանգաները, ծախելու համար ընկերութեան մը հետ խօսակցութեան մէջն էին, որն որ 1838ին տէրութենէ հրաման տնէր ազգային մուսարան մը կանգնելու, բայց գնումը. «Բէէլեան Նոր Եորգի Թանգարան», անուամբ ծանօթ եղած մուսարանի վրայ ինչաւ: Բայց երբ որ դաշնադրութիւնները երկընցան եւ վախճանին չէին հասներ, Պառնուս ալ իրեն կողմանէ Աբուտտէրի ժառանգաց հետ խօսակցութեան մէջ մտաւ. եւ իրը շուտով ըմբոսց եւ ինք գնեց, ասոր վրայ Բէէլ ալ հարկադրեցաւ իրեն ունեցած մուսարանն ալ Պառնուսին ծախելու, որովհետեւ անոր միջեւ չէր կրնար դիմանալ: Արով յառաջ եկաւ հիմնական հաշաւաւոր եւ երեւելի ամերիկական մուսարանը:

Պառնուս ի սկզբան մուշտակագործի մը քով ստար (խալթ) էր, եւ երկայն ատեն զանազան վիճակներ փոխեց, եւ իր անունը հրապարակաւ յիշուելու սկսեցին իվեր դեռ. քիչ ատեն է: Ամերիկայի մէջ ո՞վ որ բան մը կամ տեղ մը չունի, ինչոր ընէ նէ ընէ, բան մը չ'արժէր: Թէպէտ աս կանոնը բաւականապէս ամէն տեղ տարածուած է, բայց Ամերիկա ամէն տեղէն աւելի է: Պառնուս աս բանը դիտել, բայց ինքը աղքատ էր, եւ նոյն իսկ Աբուտտէրին մուսարանը գնելէն քիչ մը յառաջ ալ, իր մեծ խնայութեամբը քանի մը տողար քովէ քով չէր կրցած գնել: 1830ին ապառիկ (վերէպէ), ոչինչ գնով փակարան (Ménagerie) մը գնեց, որուն մէջ քանի մը հատ վտիտ անասուններ կային: Աս փակարանի առջի տէրը, ստացուածը կորսնցուցած խնայու վրայ էր, նոյնը կը պատահէր նաեւ Պառնուսին, բայց ինքը յարմար առիթ մը յօգուտ իւր գործածելով չէ թէ միայն ինք զինքը բռնեց, այլ հետագայ ժամանակ ալ անուն հանելու սկիզբ ըրաւ:

Նշաւաճաւ մը դէպ ի արեւելք վայրենի ցուէրու բաղնիքի մը կը տանէր, որ հոն տեղը ստակով հասարակութեան ցրցունէ: Բայց ծամբան այնչափ պարտք ըրաւ, որ պարտապանները ցուէրը բռնեցին, ձեռքէն առին: Պառնուս աս բանն իմացաւ, եւ իր օգուտը հանեց: Իր հարուստ բարեկամի մը ձեռքը ոչինչ գնով մը զանոնք գնեց, եւ Նոր Եորգի դիմացը Հոպոգէն գեղը տարաւ: Մի եւ նոյն ատեն, Նոր Եորգէն Հոպոգէն տանող նաւակներուն ամէնն ալ քանի մ'օրուան համար վարձու առաւ: Երկրորդ օրը քաղքին ամէն անիկաները խոշոր գրերով տպած յայտարարութիւններ կ'պոսց, եւ նաեւ զանազան գոյներով զարդարուած կառքերու մէջ երաժշտութեամբ հանգերձ քարոզ կարգաւ տուաւ թէ ցուէրու մեծ որս մը պիտի ընէ Հոպոգէն գեղի մէջ, որուն գործակից պիտի ըլլան վայրենի ձիերու վրայ հեծած վայրենի Հնդկիներ: Որսորդութեան

Հանդիսատես ըլլալը ամենուն ալ ձրի էր. իսկ նաւարկուած թեան զինքն Պառնուժ կրկնապատկած էր: Ամէն կողմանէ երեք օր բազմութիւնը սկսաւ թափիլ, որովհետեւ իրեն հետաքրքրութեան արժանի բան էր: Բազմութիւնը որոշեալ տեղը ժողուեցաւ, բայց ոչ որսորդութիւն կար ոչ վայրենի շնորհներ եւ ոչ ալ յիշուած ձիերը: Պառնուժ Նոր Եսթրի սինքրաներէն քանի մը հատին հնդկաց զգեստներ հագցնել տուած էր, որոնք երկայն նիզակներով, ասպարիզին մէջը եղած հանդարտիկ ցուլերուն բոլորակը կը վազվառէին, եւ երբեմն երբեմն անանցմէ մէկուն կամ մէկալին կ'իջեցնէին: Բայց Պառնուժ արդէն իրեն ճամբայ բացած էր: Հասարակաց մտադրութիւնը անոր վրայ գրգռած, եւ ինքը հիմայ քանի մը հազար տղարի տէր էր:

Աս եղանակաւ ինք նոր գնած մուսարանին դրամը վճարեց: Ֆերման զինուորականին ժայռաւ տեսնելու վրայ առջի ճամբորդութիւնը ըրած ատենը, ուր անանցող եւ անկող նոր երեւոյթներ կ'երեւային, որ միանգամայն ամէն զրուան խօսակցութեան նիւթ եղած էր, Պառնուժ իր ուրախութեամբ վարպետութեամբը ձայն հանեց որ իր մուսարանին մէջ սեւ ձի մը կայ, որ մագերու տեղ, բրգով ծածկուած է, եւ թէ ինքը Ֆերմանէն մեծ գումարով մը գնած է: Լրագրող մէկըմէկու հետ, ասանկ բանի մը կարելութեան վրայ վիճած ատենը, ժողովրդեան բազմութիւնը խուսնիթաց աս նոր տեսարանը տեսնելու կը վազէր: Որչեւ որ հետաքրքիր բազմութեան մէջէն մէկը ձիուն վրայի բուրդը քաշելով, եւ բոլոր ծածկը վար իյնալով, խաբէութիւնը երեւան ելաւ: Ժողովուրդը ինք իր պարզամտութեանը վրայ ծիծաղեցաւ, բայց Պառնուժ իր խաբէութեանը յաջողութենէն աւելի քաջաբերութեամբ սկսաւ ալ աւելի յառաջ ելլալ: Ետքը Պառնուժի քով եղած պատերազմի մէջ Մերսիկոյի գահերեցին Սանգա Անային կորսնցողած ծռնիլ սկսաւ բազմութեան ցուցնել, թէ եւ ետքը իմացուցաւ որ գահերեցը պատերազմի ատենը իրեն փայտեայ ծռնիլ կորսնցողած էր: Պառնուժ ասանց նման ուրիշ բիւր բաներ ալ հնարեց:

Պառնուժին ամերիկական մուսարանին աւարկաները միայն ասանկ խաբէական բաներ չէն: Անոր մուսարանը կայացնողներն են փակարաններ, ինքնաշարժ մեքենաներու թանգարաններ, ամէն տեսակ հաւաքածոյներ, նկարներու սրահներ, թատրոն մը, վերձանութեան սենեակներ, համառօտ բնէլու համար, ամէն տեսակ տեսնելու, զուարճանալու, եւ միտքը զբօսցնելու աւարկաներ: Աս ամէն բաներով Պառնուժ մեծ հարստութիւն, մեծ անուն ստացաւ, մինչեւ նաեւ իր ծննդեան քաղքին կառավարը եղաւ:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԹ ԵՒ ԶՈՒՍՐԱՆԻԹ

Օձի ճամբորդութիւն մը:

Ամերիկացի որսորդին մէկը օր մը որսի ելած ըլլալով օձ մը կը տեսնէ, որ պղտիկ անասնոյ մը հասնելու կ'ապարէր, բայց չէր կրնար հասնիլ: Նոյն տեղերը բլրոյ մը զառ ի վայրն էր, օձը աս տեղը յօգուտ իւր գործածել ուզելով, վերէն վար զլորեցաւ: Աս ըրած ատենը օձը այնպիսի դիրք մ'առաւ, որով որսորդը զարմանքի մէջ մնաց: Իր պոչը բերանը առնելով

լով բարձրակ մը ձեւացուց, ետքը կանգնուելով տակառի շրջանակի մը պէս վերէն վար անանկ շուտութեամբ գլորեցաւ որ իր աւարին հասաւ ու զանի կընց: Որսորդը մօտաւոր գեղը, զարմանքով մը տեսածը պատմեց: Վերջը մօտիկ ընդունեցն մէկը «Ասի մեզի համար նոր բան մը չէ», կ'ըսէր: «Մօտերս, կը պատմէր նոյնը, իմ պղտիկ տղաս օձ մը տեսաւ, որն որ պատմածիդ պէս բարձրակ մը ձեւացուցած էր, եւ խոտին վրայ կը պառկէր: Եղան զանի շրջանակ մը կարծելով վեր կը վերցնէ, եւ փայտի պէս առդին անդին կը մղէ կը գլորէ, մինչեւ յանկարծ միտքը կու գայ որ վրան քանի մը հատ ալ բոժոժներ (պղտիկ զանգակներ) ալ կապէ: Հիմայ չեմ գիտեր թէ օձը զանգակներու ձայնը չտիրէ, թէ անով բոժոժաւոր օձին չը նմանելու համար, յանկարծ պոչը բենէն թող կ'ու տայ, եւ որդւոյս մեծ զարմացմամբը, մերձաւոր մացառի մը մէջ անեւրելոյթ կ'ըլլայ», — Զարմանալի բան մը չը պատահէր, որուն աւելի զարմանալին չըլլայ:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆ

ՏՈՄԱՐ

ԿԱՄ

ՕՐԱՅՈՅՑ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

1859

ՏԵՐԻՈՅ

Բ. ՏԱՐԻ

ԱնՅԱՅ տարուան Ընթանելան Տոմարին Ազգերնուս մէջ գտած բարեկամական ընդունելութիւնը մեզի նոր յորդոր մ'եղաւ՝ աս տարուան համար ալ նոյնպիսի Միտք նուէր մը՝ դրեթէ նոյն հանգամանքով յորինուած՝ ընծայել: — Տոմարները պարզապէս միայն տարւոյն ամիսներուն ու օրերուն կարգը, անանց ամէն մէկուն մէջ հանդիպող տօներուն ու սուրբերուն անունները, լուսնոյ փոփոխութիւններուն կամ քառորդներուն օրերը, եւ քանի մը օրային տեղեկութիւնները նշանակելու համար ստեղծուած են: Բայց այսպիսի՝ դրեթէ ամէն կարգաւ զիտոյց մարդու ձեռք հասնող զբոյցի մը, աս վերը նշանակուած յամաք տեղեկութիւններով միայն դուրս չհանելու, հապառ ուրիշ զիտոյց ալ զուարճալի եւ օգտակար մատենիկ մ'ընելու համար՝ քանի մը յաւելուածով ի լոյս ընծայելու սովորութեան հետեւեցանք: Ըստ այսմ աս 1859 տարուան Ընթանելան Տոմարին բովանդակածներն են, ամէն մէկ ամսոյն մէջ տօնուած սուրբերուն մէկուն՝ կամ երեւելի տօներուն խորհուրդին վրայ պատմական տեղեկութիւններ, դարձեալ՝ քանի մը Տոմարագիտական հարկաւոր ծանօթութիւններ, եւս՝ Եւրոպայի Տէրութեանց վրան վիճակագրական ու ժամանակագրական հաստատածներ: Ասանցմէ ի զատ՝ բնախօսական, պատմական ու բարոյական տեղեկութիւններ ինչպէս նաեւ կարճ ու զուարճալի պատմութիւններ, քանի մ'ալ քերականութիւններ:

Նաեւ քանի մը տարիէ ի վեր տպուածին նման

ՕՐԱՅՈՅՑ 1859 ՏԵՐԻՈՅ

Ի լոյս ընծայեցաւ, միաթերթ՝ պատի վրայ կախելու համար